

подолати Вірі Гайдучик, і водночас усвідомлює, що попереду на неї чекають не легші часи. Адже жінка взяла на себе опіку над дітьми брата й стоїть на новому життєвому роздоріжжі. Попри те, нас не полишає відчуття, що в колишньої злидарки все має скластися добре.

На київській презентації письменниця окреслила жанровий різновид свого роману як виробничий, апелюючи, звісно, до нових прозових форм, адаптованих до найновіших сучасних технологій і відносин, які запанували в постіндустріальному суспільстві. Така думка видається цілком слушною та вмотивованою. Водночас “Говори, серце...” виразно тяжіє до нової психологічної прози, міського роману із чітко прописаним топосом Києва, детективного розслідування, роману-параболи. Ідеться про текст із дидактичними елементами, де розповідь рухається за кривою, починається із предметів, на перший погляд, відсторонених від поточної ситуації, і поступово наближається до головної теми, щоб наприкінці знову нагадати читачеві про те, що трапилось на початку, і замкнути логічне коло. Таке балансування на помезжів’ї жанрових ґатунків доволі прикметне для сучасного літературного процесу. На окремий комплімент заслуговує мова твору: письменниця старанно фіксує міський сленг, додає колоритні діалектизми, міксує мовлення героїв, робить його жвавим; але багату літературну мову маємо й там, де авторка не вдається до діалогів.

Новий роман Ж. Куяви буде цікавим усім, хто переймається непростим сьогоденням, досліджує психологію, працює в офісі та просто любить слухати й читати цікаві історії, тобто всім поціновувачам новітньої української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Куява Ж.* Говори, серце, не мовчи. Роман. – Харків: Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2019. – 270 с.
2. *Энгельс Ф.* Маргарет Гаркнесс [начало апреля 1888 г.] // *Маркс К. и Энгельс Ф.* Сочинения: В 50 т. 2-е изд. – Москва: Политиздат, 1965. – Т. 37. – С. 35–37.

Отримано 31 жовтня 2019 р.

м. Київ

Олена Романенко

БІОГРАФІЯ МІСЦЯ І ЧАСУ

[Чех А. Район “Д”. – Чернівці: Меридіан Черновіц, 2019. – 320 с.]

15 листопада ц. р. Польський інститут у Києві вручив літературну премію імені Джозефа Конрада-Коженьовського Артемові Чеху. Це винагорода, якою вшановують авторів віком до 40 років за прозову україномовну творчість на актуальні теми, дотичну знань про інші культури. І це ще один привід до фахової розмови про “Район “Д” – новий твір письменника, що вийшов друком у видавництві “Meridian Czernowitz”.

16 новел із прологом й епілогом. Чи свідчить така структура про те, що перед нами роман у новелах? Формально – так. У цих творів спільний оповідач, спільне місце дії – район у Черкасах, спільний час – 1990-ті роки. “Біографія епохи – місця і часу”, – так прокоментував свій твір Артем Чех в інтерв’ю виданню “Opinion”. Водночас кожна новела у творі – окремий сюжет буття персонажів, який пройшов через життя оповідача. Локальні історії

нанизуються одна на одну і творять цілісну картину минулого (ідеться про кінець 1980 – 1990-х років). Поки руйнувалася велика історія СРСР, існували маленькі життєписи звичайних людей у провінційних містах і містечках. Із таких локальних оповідок складається “Район “Д” і саме вони творять цілісний нарратив, що увійде до підручників з історії.

Писати про недавнє минуле – це насправді складне завдання, із яким українській літературі ще доведеться справитися. І це стосується і творів, присвячених війні на Сході, і творів, які розповідають про розпад імперії на початку 1990-х років. “Запас сентиментальних спогадів”, на думку Артема Чеха, із віком матеріалізується в прагматичні життєві навички: “Вони дозволяють залишатися на плаву, сплачувати всі боргові зобов’язання й рахунки, щодня виконувати нудну й марудну роботу, засинати із вдячністю за те, що тобі є де засинати, й прокидатися з вірою в те, що твої сентиментальні спогади матеріалізуються” (с. 143). Для Артема Чеха така матеріалізація – це сюжети новел про будні й буденність Черкас і району Д. Проте чи можна пласт такого різного буття 1990-х умістити в одну книжку? Так. “Район “Д” – тому підтвердження. І ось чому.

Історія як сукупність маленьких історій. Великий нарратив увиразнюється в локальних оповідях. Можливо, Артем Чех саме для цього обирає не одну історію, а багато. Толік і Боря, Діма і Вася, Єва і Льоша, Марина Іванівна і Зінуля, Ніна і Саня – цих персонажів можна було б поєднувати в різних варіаціях. Вони мають дрібку автобіографізму. Артем Чех в інтерв’ю зізнається, що його герої і реальні, і вигадані водночас: “Мені як письменнику не хочеться говорити, що щось там є вигадане або навпаки – все правда. Але правда в тому, що десь 50/50, іноді є лише герой, а решта – вигадано. Тобто є людина, персонаж, вона мешкала зі мною, наприклад, в одному будинку, під’їзді або в сусідньому будинку. Я знав про її існування, якусь її коротку історію, але вона здавалась мені нецікавою, а сама людина – непересічною. Тоді я починав вигадувати свою історію. Так легше писати, адже ти не прив’язаний до її біографії і можеш писати все що завгодно, вільно літати між її струнами долі”¹.

Власне, це й можна назвати творчим відкриттям письменника: на реальних персонажів та уламки їхніх життєписів (story) накладено матрицю однієї великої історії (history). Звідси – відчуття, яке виникає під час читання кожної з новел. Оповідь про різних осіб складається в одну велику історію буття маленької людини на межі – на околиці периферійного міста, на маргінесі великого століття, на межі великого часу ХХ ст., який впадає в потужну ріку нових часів ХХІ ст. “Тисячі людей, – пише Артем Чех у новелі “Позитивний персонаж”, – що входили у моє життя або просто кружляли навколо нього, мов оси навколо опалих абрикосів, так чи інакше залишали свій слід. Часом він був надзвичайно глибоким, іноді залишався лише нечіткий відбиток – необережний та безперспективний. Інколи сліди стиралися або припали попелом часу” (с. 27).

Створити це відчуття авторові вдається завдяки тому, що новели, уміщені до “Району “Д”, мають пролог, епілог та спільного оповідача, під чий поглядом читач дивиться на буття персонажів околиці Черкас і своє дитинство. Єдиний кут зору перетворює новели на цілісну оповідь про всіх персонажів як одного. Саме такий тон задає письменник у пролозі, розпочинаючи з опису території та її стереотипного сприйняття: “Черкащина... “Земля Тараса і Богдана” – напис на величезному борді при в’їзді у Черкаську область. Безцінна спадщина родючих ланів та густих гаїв, колиска козаччини, велика і мала батьківщина визначних людей та визначальних історичних подій, бездоганний витвір

¹ Артем Чех: “Район “Д” – це мій власний вихід із совка // <https://blog.yakaboo.ua/artem-cheh/>

природи, безумовний дегенерат індустріалізації” (с. 5). Велич історії та минулого розбивається об маленькі біографії звичайних людей району Д, бо вони живуть у просторі, із якого – далі нікуди, “далі – було небезпечно, чорно і взагалі виникали великі сумніви, чи далі існувало щось, крім космічного пилу та полярного холоду” (с. 6). Й усі історії, зібрані Артемом Чехом під обкладинкою “Району “Д” – це історії про втечу, бо “втеча як порятунок була для місцевих звичною парадигмою мрій і бажань. У дитинстві тобі немає куди бігти, власне, не виникає побідного бажання. <...> проте з віком думки про втечу стають неминучими. Вони такі ж надокучливі, як, скажімо, думки про смерть. Втеча – невблаганна. Головне – зрозуміти, що ти маєш достатньо внутрішньої свободи і сили духу для цього. І, звісно, що місто відпускає тебе” (с. 6–7).

Однак втеча не вдалася нікому із персонажів “Району “Д”. Вони вкорінені у свій час. І якщо територія може їх відпустити, то час тримає міцно, як тримати можуть тільки спільні спогади про дитинство та юність, спільні забавки й розчарування. Згодом цей час стає історією в шкільних підручниках, образи минулого застигають на фото в родинних альбомах, а маленькі біографії вміщуються в один рядок енциклопедій про період демографічної кризи, гіперінфляції, трудової міграції внаслідок перерозподілу продуктивних сил і зміни політичних кордонів. І якщо велика History у своєму прагненні створити історію спільнот прагне узагальнень і перетворює маленькі життєписи звичайних людей на стандартні оповіді, то література може зберегти їх як Local Story з окремишньою територією й індивідуальним голосом.

Спільнота територій та голосів – це друга важлива ознака “Району “Д”. Автор тільки на початку означає, що це Черкаси, а під описи у творі можна підставити назву будь-якого міста кінця 1980 – 1990-х років. Письменник позначив точку на карті колишньої імперії, і це була точка його дитинства, із якої розкручувалася його особиста історія та в яку, наче в прірву, падали історії тих, хто проживав поряд із ним.

У тексті дуже точно відображено відчуття наявності/відсутності кордону між містом та іншим світом. З одного боку, Артем Чех ще в пролозі описує, як виростає район Д: сільський простір перетворюється на індустріалізований і стає глушиною, де тонуть голоси сучасного урбаністичного світу. З другого – кожен із персонажів має свою омріяну територію, куди він прагне (Казахстан чи Польща, Київ чи Ленінград). Та центром оповіді все-таки є район Д, для якого інші центри (столиці, інші країни, інші світи) – поняття відносне. Історія творить тут голосами кожного з персонажів, і жодні інші голоси політиків чи визначних особистостей сюди не долинують. І це дуже важливий нюанс оповіді Артема Чеха – він, власне, показує, якою малою є територія буття окремої людини, яким звуженим є час. Таким щільним і малим, що в ньому навіть не помічаєш, що, по суті, ти є сучасником Василя Симоненка, новелу про якого вміщено до “Району Д”. До цієї новели в істориків літератури, можливо, буде найбільше питань, однак варто сказати, що з перспективи часу і місця, імовірно, так усе й виглядало: велика історія письменника, уже вписаного в канон вітчизняної літератури, в обласному центрі другої половини ХХ ст. саме такою й була. Бо, як пише автор: “Роки прокочувалися швидко й голосно, немов порожні вантажівки. Нічне небо вкривалося зірками, як шкірними захворюваннями, земля не встигала переробляти торішнє листя. Люди були зосереджені виключно на собі: нікого не цікавило нічне небо та торішнє листя, нікого не хвилювали чужі страждання” (с. 230).

“Маленька загублена українська людина” (М. Шлемкевич) – резонно спитає читач? Так. Але Артем Чех озвучив нюанс голосу й вимови тих людей, щоб розказати їхні індивідуальні історії на тлі гонитви великого часу. Це вдається завдяки своєрідності письма і його уміння... умістити життя в одне речення:

“Але вони з’їхали, дитинство закінчилося, у телевізора сів кінескоп”; “вісімдесяті минули швидко і тривожно, наче пообідній сон”; “дитинство вона згадувала як темну і зимну пору, в яку не хочеться повертатися, аби не злякатися темряви і не застудитися”; “минав час, біль і смуток відступали, залишалися тільки сліди. Життя тривало. Часом було весело і радісно, іноді – боляче і страшно. Більшість хвороб лікував алкоголь”; “Черкаси сорок дев’ятого пахли хлібом, тютюном, рибою і тирсою”. Цей список цитат можна продовжувати безкінечно. І можливо, навіть скласти свою новелу із цитат з “Району “Д””. Письмо Артема Чеха – азбука Морзе кінця ХХ – початку ХХІ ст., пунктирна лінія часу, оприявленого в словах і вчинках персонажів. Автор обирає для цього дуже точну інтонацію: прості непоширені речення, складні безсполучникові речення, невеликі абзаци. Такий собі телеграфний стиль, лаконічний і місткий, без зайвих сполучників і розділових знаків. Бо, власне, відділяти їхні історії комами чи тире не потрібно, вони майже однакові. Вони – про втечу з міста і від самих себе. Втечу, яка так і не здійснилася. Утекти вдається тільки оповідачу, та й він повертається в місто свого дорослішання. І зустріч є не такою, як заплановано. Без пишних фраз і зайвих метафор. Як і письмо Артема Чеха, що наближається до реалістичного. Автор дуже точний в описах приміщень і просторів, характерів і біографій. Він залишає читачеві тільки окрушини побаченого, точкові образи, які читач може розгорнути до цілісного біографічного сюжету чи деталізованого опису. Це дає змогу домислювати описане, тому читачам, чиї “риси лиця” (С. Жадан) формувалися в цю ж епоху, легко буде уявити місце і час, і персонажів, бо ця ощадливість в образній будові твору дає можливість свої спогади співставити з написаним Артемом Чехом. І коли читаєш “Район “Д””, не полишає думка: а чи треба вигадлива метафора для описаного місця і часу? Чи не є вона простим непоширеним чи безсполучниковим складним реченням без фіналу?

Новели без фіналу. Це, мабуть, остання ознака творів, об’єднаних обкладинкою “Району “Д””, про яку варто зауважити окремо. Кожна з новел має один макросюжет – оповідь про приїзд до району Д або Черкас і втечу/повернення до цих місць. Та кожна осібна історія (“Позитивний персонаж”, “Команда”, “Євушка”, “Сонцесяйний”, “Корейка”, “Повінь” та ін.), навіть якщо вона завершується смертю персонажа, насправді має фінал, який розчиняється в іншій новелі, у тумані часу і спогадів головного оповідача, щоб знову виринути в наступному творі.

Схожий підхід свого часу застосував С. Жадан у книжці “Месопотамія”, перетасовуючи історії своїх персонажів між дев’ятьма новелами та добіркою віршів наприкінці. Мікросюжети в “Месопотамії” С. Жадана також сплітаються в макросюжет про буття на околицях Харкова в міжчассі кінця ХХ – початку ХХІ ст. В Артема Чеха, щоправда, є одна відмінність: кожна з його новел не має виразного, акцентованого фіналу, вона не продовжується, як у С. Жадана, у другорядних чи головних персонажах, навпаки – це окремий, камерний світ, і він не пересікається з іншими світами. Його цілісність тримає у своїх спогадах автор, чий голос і спогади повертають до життя біографії мешканців району Д та описують його координати.

Увесь цей світ, “уся ця туманна непроглядь майбутнього і сіре, ледь зрозуміле минуле, ці безкінечні смерті й похорони, покійники у дешевих трунах, солодке і небезпечне повітря, розбиті у кров ноги, білий дріб’язок у кишнях, якого стане хіба на кілька найдешевших сигарет, – усе це являло гірку дійсність, що належала мені й лиш мені, розгубленому й дикому, ніби привезеному до великого міста папуасу” (с. 317–318), – пише Артем Чех в епілозі. І тим самим завершує історію району Д та дарує її нам, читачам. Щоб ми доповнили її своїми оповідками про дитинство і юність. Щоб нарешті українська література остаточно ввійшла до русла неореалізму, полишивши оманливі береги інших

“-ізмів” постмодерного часу. Щоб свою велику History отримали не тільки Друга чи Перша світова, але й 1990-ті, 1980-ті, 1960-ті роки. Кожен свою. Написану тисячами голосів – як одним. Артем Чех показав, що це можливо. І навіть реабілітував для українського читача роман у новелах як жанр.

Отримано 17 жовтня 2019 р.

м. Київ

Мовчан Р. У пошуках архітвору (3 історії української літератури ХХ століття). – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – 448 с.

До нової книжки відомої дослідниці ввійшли статті, написані в різний час, але об'єднані наскрізною ідеєю архітворчості, актуальною як для письменників цього періоду, так і для літературознавчих і критичних прочитань їх текстів. У передмові авторка зазначає, що пише “насамперед про твори, які вже відбулися у своєму історичному часі й перейшли межу майбутнього. <...> Певно, десь підсвідомо постійно озивалася настирлива думка: які з них є архітворами? <...> Цією книжкою, яка писалася довго й послідовно (спершу у вигляді статей, досліджень), я ніколи не ставила собі за мету дати вичерпні відповіді на питання, пов'язані з проблемою архітворчості в українській літературі ХХ століття. Але якщо котрась моя розвідка зверне увагу читачів на певні твори як талановиті, особливі, можна вважати, що мету таки досягнуто” (с. 5, 8).

У першому розділі – “З відстані часу” йдеться про особливості осмислення українського модернізму 1920-х років і літературного процесу тієї доби, про історичний контекст розвитку вітчизняного письменства в 1920 – 1930-х роках, про маскулітний дискурс у добу зрілого модернізму; авторка аналізує генераційний концепт доби “розстріляного відродження” і місце літератури для дітей та юнацтва в системі історії українського письменства.

У другому розділі – “Червоний ренесанс” – уміщено статті про Г. Михайличенка, про В. Хлебникова й український футуризм, про неоромантизм Ю. Яновського, прозу В. Підмогильного, Григорія Косинки, оповідання Івана Дніпровського “Заради неї”, про Миколу Хвильового.

Третій розділ – “Під чужим небом” – містить розвідки про У. Самчука, про повісті Івана Багряного “Огненне коло”, Т. Осьмачки “Старший боярин”, О. Туряньського “По за межами болю”.

У четвертому розділі – “Media in barbaria” – зібрано статті про Григора Тютюнника, про романи Вал. Шевчука “Дім на горі”, “На полі смиренному”, “Привид мертвого дому”, роздуми про Ліну Костенко, В. Стуса.

П'ятий розділ – “Мої сучасники” – містить рецензії: на повість-есе Н. Бічуї “Десять слів поета”, на книжки Г. Пагутяк “Господар”, “Потрапити в сад”, на книжки М. Ільницького “Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20 – 30-х рр. ХХ ст.”; Ю. Барабаша “Украинское литературное зарубежье: Лица. Судьбы. Тексты”, Н. Мафтин “Мала проза Ірини Вільде: неповторність індивідуального голосу”, роздуми до ювілеїв Н. Бічуї, В. Коломійця. Уперше надруковано статтю про ранню прозу В. Даниленка. Авторка також доповнює розділи спогадами про Харків, про Український вільний університет у Мюнхені.

О. Б.

Наші
презентації